

11. Simulointi

Sisältö

- Johdanto
- Liikenneprosessin reaalisaatioiden tuottaminen
- Satunnaismuuttujan arvonta annetusta jakaumasta
- Tietojen keruu
- Tilastollinen analyysi

Tiedote

- Luennon tavoite
  - Esitellään simulointi yhtenä liikenneteorian työkaluna
  - Käydään lyhyesti läpi simulointiin liittyvät eri osa-alueet
- Liikenneteorian syventävä moduuli sisältää myös erillisen kurssin aiheesta
  - S-38.3148 Tietoverkkojen simulointi
  - Pakollinen Teleliikenneteorian syventävässä moduulissa
  - Esitiedot: S-38.1145 ja C/C++ -kielen tuntemus
  - Luennoidaan **vain** joka toinen vuosi (syytä huomioida opintojen suunnittelussa!)
  - Luennoidaan seuraavan kerran syksyllä 2006

Mitä simulointi on?

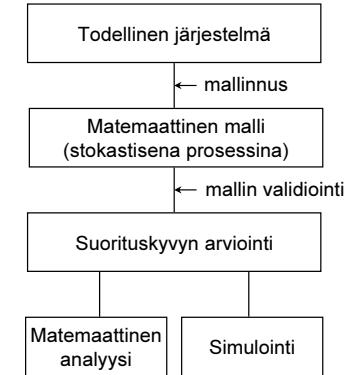
- **Simulointi** on (liikenneteorian kannalta) eräs tilastollinen menetelmä tarkasteltavan järjestelmän suorituskyvyn arvioimiseksi
- Se sisältää neljä eri vaihetta:
  - Järjestelmän (olemassa olevan tai kuvitteellisen) mallinnus dynaamisena (ajassa kehittyvänä) stokastisena prosessina
  - Prosessin reaalisaatioiden tuottaminen ("todellisuuden havainnointi")
    - tällaista reaalisaatiota kutsutaan usein simulointiajoksi (simulation run)
  - Tietojen keruu ("mittaus")
  - Kerättyjen tietojen tilastollinen analyysi ja johtopäätösten teko

Vaihtoehto, mutta mille?

- Aiemmin olemme jo tutustuneet toiseen suorituskvyn arviointimenetelmään, nimittäin **matemaattiseen analyysiin**
- Käsitelimme kaksi vaihetta
  - Järjestelmän mallinnus ajassa kehittyvänä stokastisena prosessina (tässä kurssissa rajoituimme syntymä-kuolema-prosesseihin)
  - Mallin analyttinen ratkaisu
- Järjestelmän mallinnusvaihe on kummallekin yhteinen
- Tosin mallin tarkkuudella voi olla suuriakin eroja:
  - toisin kuin simulointi, matemaattinen analyysi edellyttää yleensä hyvinkin rajoittavien oletusten tekoa

5

Liikenneteoreettisen järjestelmän suorituskvyn arviointi

6

Analyysi vs. simulointi (1)

- **Matemaattisen analyysin edut:**
  - Tulosten tuottaminen nopeaa (analyysin eli "yhtälöiden" jälkeen)
  - Tulokset tarkkoja
  - Antaa näkemystä
  - Optimointi usein mahdollista (vaikkakin saattaa olla vaikeaa)
- **Matemaattisen analyysin haitat:**
  - Asettaa rajoittavia ehtoja mallinnukseen
    - ⇒ malli yleensä liian yksinkertainen (esim. vain tasapainotila huomioitu)
    - ⇒ monimutkaisten järjestelmien suorituskvyn arviointi lähes mahdotonta
  - Rajoittavien ehtojenkin vallitessa analyysi itsessään yleensä vaikeaa

7

Analyysi vs. simulointi (2)

- **Simuloinnin edut:**
  - Ei rajoittavia ehtoja mallinnusvaiheessa
    - ⇒ mahdollistaa monimutkaistenkin järjestelmien suorituskvyn arvioinnin
  - Mallinnus yleensä hyvin suoraviivaista
- **Simuloinnin haitat:**
  - Tulosten tuottaminen yleensä työlästä (simulointiajot vaativat paljon prosessoriaikaa)
  - Tulokset epätarkkoja (tosin tarkentuvia: mitä enemmän ajoja, sitä tarkemmat tulokset)
  - Kokonaisnäkemysten saaminen vaikeampaa
  - Optimointi mahdollista vain hyvin rajoitetusti (esim. muutaman erilaisen "parametrikombinaation" tai ohjausperiaatteen vertailu)

8

Stokastisen prosessin simuloinnin vaiheet

- Järjestelmän mallinnus ajassa kehittyvänä stokastisena prosessina
  - tästä on jo puhuttu kurssin aiemmillä luennoilla
  - jatkossa otamme lähtökohdaksi annetun mallin (so. stokastisen prosessin)
  - lisäksi rajoitamme tarkastelun tällä luenolla yksinkertaisiin liikenneteoreettisiin malleihin (vrt. aiemmat luennot)
- Prosessin reaalisatioiden tuottaminen
  - satunnaislukujen generointi
  - tapahtumaohjattu simulointi
  - usein simuloinnilla tarkoitetaan pelkästään tätä vaihetta (liikenneteorian kannalta se on kuitenkin simulointia suppeammassa mielessä)
- Tietojen keruu
  - transiенти vaihe vs. tasapainotila
- Tilastollinen analyysi ja johtopäätökset
  - piste-estimaattorit
  - luottamusvälit

Simuloinnin toteutus

- Simulointi toteutetaan yleensä tietokoneohjelmana
- Simulointiohjelma sisältää yleensä kaikki edellä mainitut vaiheet mallinnusta ja johtopäätöksiä lukuunottamatta, ts.
  - järjestelmän malliksi valitun stokastisen prosessin reaalisatioiden tuottamisen,
  - tietojen keruun sekä
  - kerättyjen tietojen tilastollisen analyysin
- Simulointiohjelma voidaan toteuttaa
  - kokonaisuudessaan jollakin **yleiskäyttöisellä ohjelmointikielellä**
    - esim. C tai C++
    - joustavaa mutta työlästä ja riskialtista mahdollisille ohjelmointivirheille
  - käyttäen hyväksi joitakin **simulointiin erikoistuneita ohjelmakirjastoja**
    - esim. CNCL
  - erityisesti simuloiteja varten kehitetyillä **simulointiohjelmistoilla**
    - esim. OPNET, BONeS, NS (osittain perustuu o-kirjastoihin)
    - nopeaa ja luotettavaa (ohjelman laadusta riippuen) mutta jäykkää

Muita simulointitapoja

- Edellä kuvattu **diskreetti tapahtumapohjainen simulointi**
  - kyseessä **diskreetti, dynaaminen ja stokastinen** simulointi
  - eli miten simuloidaan tarkasteltavaa järjestelmää kuvaavan matemaattisen mallin (diskreettitalaisen stokastisen prosessin) kehitystä ajassa tavoitena saada jotain tietoa ko. systeemin käyttäytymisestä
  - jatkossa rajoitumme tällaiseen simulointiin
- Muita simulointitapoja:
  - **jatkuvassa** simuloinnissa tila-avaruus on jatkuva (tilamuuttujien riippuvuudet annetaan yleensä differentiaaliyhtälösysteminä), esim. lentokoneen lentoradan simulointi
  - **staattisessa** simuloinnissa ajan kulumisella ei ole merkitystä (ei ole olemassa prosessia, jota luonnehtisi erilaiset tapahtumat), esim. moniulotteisten integraalien numeerinen integrointi ns. Monte-Carlo-menetelmällä
  - **deterministinen** simulointi ei taas sisällä ollenkaan satunnaisia komponentteja (esim. ensimmäinen esimerkki yllä)

Sisältö

- Johdanto
- Liikenneprosessin reaalisatioiden tuottaminen
- Satunnaismuuttujan arvonta annetusta jakaumasta
- Tietojen keruu
- Tilastollinen analyysi

Liikenneprosessin reaalisatioiden tuottaminen

- Oletetaan, että olemme mallintaneet tarkasteltavan järjestelmän stokastisena prosessina
- Seuraavana tehtävänä on prosessin reaalisatioiden tuottaminen
  - Se koostuu kahdesta osasta:
    - kaikille prosessin kulkuun vaikuttaville satunnaismuuttujille on arvottava arvot (yleensä reaaliarvot) satunnaisesti ko. sm:n jakaumasta (sm:ien väliset riippuvuudet tietyksi huomioiden)
    - näin saaduilla arvoilla konstruoidaan prosessin reaalisatio ts. sen kehittyminen ajassa
  - Nämä kaksi osaa eivät suinkaan tapahdu peräkkäin eri vaiheissa, vaan nimenomaan **limittäin** tai vuorotellen
  - Satunnaismuuttujien arvojen arvonta perustuu ns. **(pseudo)satunnaislukujen generointiin** (random number generation)
  - Prosessin reaalisatioiden konstruointi tehdään yleensä **tapahtumapohjaisesti** (discrete event simulation)

13

Tapahtumapohjainen simulointi (1)

- Idea: simulointi etenee **tapahtumasta tapahtumaan**
  - jos jollakin aikavälillä ei tapahdu mitään, voimme hypätä ko. aikavälin yli
- Tapahtuma vastaa (yleensä) systeemin tilan muuttumista
  - esim. yksinkertaisessa liikenneteoreettisessa mallissa asiakkaiden saapumiset ja poistumiset systeemistä
  - tällaisia tapahtumia voidaan kutsua **perustapahtumiksi**
  - **ylimääräisiä tapahtumia** aiheutuu esim. tietojen keruusta ja prosessin reaalisatioiden generoinnin lopetuksesta
- Tapahtuma karakterisoidaan kahdella parametrilla
  - **tapahtumahetki** (so. milloin tapahtuma käsitellään) ja
  - **tapahtuman tyyppi** (so. miten tapahtuma käsitellään)

14

Tapahtumapohjainen simulointi (2)

- Tapahtumat organisoidaan yleensä tapahtumahetken mukaan järjestetyksi **tapahtumalistaksi** (event list)
  - Kärjessä on seuraavaksi sattuva tapahtuma (siis aikaisin tapahtumahetki).
  - Listaa käydään läpi tapahtuma tapahtumalta (generoiden samalla uusia tapahtumia listan loppupäähän).
  - Kun tapahtuma on käsitelty, se poistetaan listalta.
- **Simulointikello** (simulation clock) kertoo, mikä on käsiteltävänä olevan tapahtuman hetki
  - se siis etenee hyppäyksittäin
- **Systemin tila** (system state) kertoo systeemin nykyisen tilan

15

Tapahtumapohjainen simulointi (3)

- Algoritmi yhden **simulointiajan** suorittamiseksi tapahtumapohjaisesti:
  - 1 Initialisointi
    - aseta simulointikello nolaksi
    - aseta systeemin tila valittuun alkuarvoonsa
    - generoi kunkin tapahtumatyyppin seuraava tapahtuma (mikäli mahdollista)
    - liitä näin saadut tapahtumat tapahtumalistaan
  - 2 Tapahtuman käsittely
    - aseta simulointiajaksi (tapahtumalistasta kärjessä olevan) seuraavan tapahtuman tapahtumahetki
    - käsittele tapahtuma ja
      - generoi samalla uusia tapahtumia ja liitä ne tapahtumalistaan
      - päivitä systeemin tila
    - poista käsitelty tapahtuma tapahtumalistalta
  - 3 Lopetusehdon testaus
    - jos voimassa, lopeta tapahtumien generointi; muutoin palaa kohtaan 2

16

Esimerkki (1)

- **Tehtävä:** Simuloidaan M/M/1-jonon jononpituuden kehitystä ajassa hetkestä 0 hetkeen T olettaen, että systeemi on tyhjä hetkellä 0
  - Systeemin tila (hetkellä t) = jononpituus X_t
    - alkuarvo: $X_0 = 0$
  - Perustapahtumat:
    - asiakkaan saapuminen systeemiin
    - asiakkaan poistuminen systeemistä
  - Muut tapahtumat:
    - simuloinnin lopetus hetkellä T
- **Huom.** Tietojen keruuta ei ole sisällytetty tähän esimerkkiin

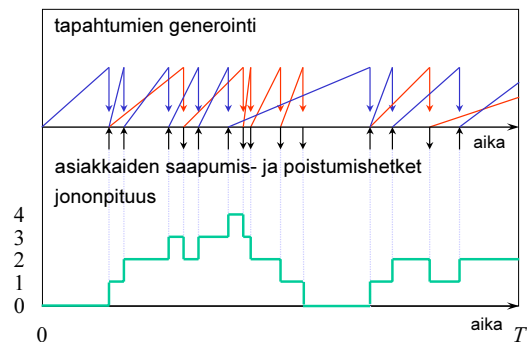
17

Esimerkki (2)

- **Initialisointi:**
  - asetetaan $X_0 = 0$
  - arvotaan ensimmäisen asiakkaan saapumishetki $\text{Exp}(\lambda)$ -jakaumasta
- **Tapahtuman käsittely uuden asiakkaan saapuessa (hetkellä t)**
  - systeemin tilaa eli jononpituutta kasvatetaan yhdellä: $X_t = X_t + 1$
  - jos systeemi oli tyhjä asiakkaan saapuessa, generoidaan ko. asiakkaan poistumishetki $t + S$, missä S on arvottu $\text{Exp}(\mu)$ -jakaumasta
  - generoidaan seuraavan asiakkaan saapumishetki $t + I$, missä I on arvottu $\text{Exp}(\lambda)$ -jakaumasta
- **Tapahtuman käsittely asiakkaan poistuessa (hetkellä t)**
  - systeemin tilaa eli jononpituutta vähennetään yhdellä: $X_t = X_t - 1$
  - jos systeemiin jäi asiakkaita, generoidaan seuraavaksi palveltavan asiakkaan poistumishetki $t + S$, missä S on arvottu $\text{Exp}(\mu)$ -jakaumasta
- **Lopetusehto:** $t > T$

18

Esimerkki (3)

19

Sisältö

- Johdanto
- Liikenneprosessin reaalisatioiden tuottaminen
- **Satunnaismuuttujan arvonta annetusta jakaumasta**
- Tietojen keruu
- Tilastollinen analyysi

20

Satunnaismuuttujan arvonta annetusta jakaumasta

- Pohjana ns. **(pseudo)satunnaislukujen generointi**
- Ensimmäinen askel
  - Tuottaa **riippumattomia** välillä 0 ja 1 **tasajakautuneita** satunnaismuuttujia (siis $U(0,1)$ -jakaumasta) käyttäen satunnaislukugeneraattoria
- Haluttuun jakaumaan päästään $U(0,1)$ -jakaumasta esimerkiksi jollakin seuraavista menetelmistä:
  - **uudelleenskaalaus** ($\Rightarrow U(a,b)$)
  - **diskretointi** ($\Rightarrow$ Bernoulli(p), Bin(n,p), Poisson(a), Geom(p))
  - **kertymäfunktion käänös** ($\Rightarrow \text{Exp}(\lambda)$)
  - **muut muunnokset** ($\Rightarrow N(0,1) \Rightarrow N(\mu, \sigma^2)$)
  - **hyväksymis-hylkäys-menetelmä** (kun kyseessä rajoitetulla välillä määritelty jatkuva jakaumaa, jolla rajoitettu tiheysfunktio)
    - tarvitaan kaksi riippumatonta $U(0,1)$ -jakaumaa noudattavaa sm:aa

21

Satunnaislukujen generointi

- **Satunnaislukugeneraattorilla** (random number generator) tarkoitetaan algoritmia, joka tuottaa sarjan (näennäisesti) satunnaisia kokonaislukuja Z_i jollakin välillä $0, 1, \dots, m-1$
  - tuotettu sarja on aina jaksollinen (tavoitteena mahdollisimman pitkä jakso)
  - generoidut luvut eivät tiukasti ottaen ole ollenkaan satunnaisia vaan täysin ennalta arvattavissa (tästä nimitys pseudosatunnainen)
  - jos satunnaislukugeneraattori on huolellisesti suunniteltu ja toteutettu, niin sen tuottamat pseudosatunnaiset luvut **kuitenkin näyttävät ikään kuin riippumattomilta ja samoin jakautuneilta (IID) noudattaen tasaista jakaumaa** joukossa $\{0, 1, \dots, m-1\}$
- Satunnaislukugeneraattorin generoimien satunnaislukujen "satunnaisuus" on todennettava tilastollisin testein
  - saadun empiirisen jakauman tasaisuus joukossa $\{0, 1, \dots, m-1\}$
  - generoitujen satunnaislukujen välinen riippumattomuus (käytännössä korreloimattomuus)

22

Satunnaislukugeneraattoreita

- **Lineaariset kongruentiaaliset generaattorit** (linear congruential generator).
  - yksinkertaisin
  - uusi satunnaisluku määräytyy algoritmisesti edellisestä, $Z_{i+1} = f(Z_i)$
 $\Rightarrow$ jakso voi olla korkeintaan m
- Näistä erikoistapauksena saadaan ns. **multiplikatiiviset kongruentiaaliset generaattorit** (multiplicative congruential generator).
- Muita menetelmiä:
  - additive congruential generators, shuffling, ...

23

Linear congruential generator (LCG)

- **Lineaarinen kongruentiaalinen** satunnaislukugeneraattori tuottaa satunnaisia kokonaislukuja Z_i joukosta $\{0, 1, \dots, m-1\}$ kaavalla:

$$Z_{i+1} = (aZ_i + c) \bmod m$$

- parametrit a , c ja m ovat ei-negatiivisia kokonaislukuja ($a < m$, $c < m$)
- lisäksi tarvitaan ns. **siemenluku** (seed) $Z_0 < m$
- **Huom.**
  - Parametrit on valittava huolella; muutoin tuloksena kaikkea muuta kuin satunnaisia lukuja.
  - Tietyin edellytyksin jaksoksi saadaan maksimiarvo m
    - esim. kun m muotoa 2^b , c pariton ja a muotoa $4k+1$ (b usein 48)

24

Multiplicative congruential generator (MCG)

- **Multiplikaatiivinen kongruentiaalinen satunnaislukugeneraattori** tuottaa satunnaisia kokonaislukuja Z_i joukosta $\{0, 1, \dots, m-1\}$ kaavalla:

$$Z_{i+1} = (aZ_i) \bmod m$$

- parametrin a ja m ovat ei-negatiivisia kokonaislukuja ($a < m$)
- lisäksi tarvitaan siemenluku $Z_0 < m$
- **Huom.**
  - Kyseessä on siis LCG:n erikoistapaus valinnalla $c = 0$.
  - Parametrit on tässäkin tapauksessa valittava huolella
  - Mikään parametrikombinaatio ei tuota (maksimaalista) jaksoa m
    - esim. jos m muotoa 2^b , niin jakso on korkeintaan 2^{b-2}
  - Kuitenkin, jos m on **alkuluku**, jakso $m-1$ on mahdollinen
    - PMMLCG = prime modulus multiplicative LCG
    - esim. $m = 2^{31}-1$ ja $a = 16,807$ (tai $a = 630,360,016$)

25

U(0,1)-jakautuneen sm:n generointi

- Olkoon Z jonkin satunnaislukugeneraattorin tuottama (pseudo)satunnainen kokonaisluku välillä $\{0, 1, \dots, m-1\}$
- Tällöin (approksimatiivisesti)

$$U = \frac{Z}{m} \approx U(0,1)$$

26

Tasajakaamaa noudattavan sm:n generointi

- Olkoon $U \sim U(0,1)$
- Tällöin

$$X = a + (b-a)U \sim U(a,b)$$

- Tätä sanotaan **uudelleenskaalausmenetelmäksi** (rescaling method)

27

Diskreetin sm:n generointi

- Olkoon $U \sim U(0,1)$
- Oletetaan lisäksi, että Y on **diskreetti sm**
  - arvojoukolla $S = \{0, 1, \dots, n\}$ tai $S = \{0, 1, 2, \dots\}$
- Merkitään $F(x) = P\{Y \leq x\}$. Tällöin

$$X = \min\{x \in S \mid F(x) \geq U\} \sim Y$$

- Tätä sanotaan **diskreetointimenetelmäksi** (discretization method)
  - Itse asiassa kyseessä on ns. 'kertymäfunktion käännös'-menetelmän eräs muoto
- **Esim.** Bernoulli(p)-jakauma:

$$X = \begin{cases} 0, & \text{jos } U \leq 1-p \\ 1, & \text{jos } U > 1-p \end{cases} \sim \text{Bernoulli}(p)$$

28

'Kertymäfunktion käännös' -menetelmä

- Olkoon $U \sim U(0,1)$
- Oletetaan, että Y on sellainen **jatkuva** sm, jolle kertymäfunktio $F(x) = P\{Y \leq x\}$ on aidosti kasvava
- Merkitään $F^{-1}(y)$:llä kertymäfunktion $F(x)$ käänteisfunktiota. Tällöin

$$X = F^{-1}(U) \sim Y$$

- Tätä sanotaan **'kertymäfunktion käännös'-menetelmäksi** (inverse transform method)
- **Tod.** Koska $P\{U \leq u\} = u$ kaikilla $u \in (0,1)$, pätee

$$P\{X \leq x\} = P\{F^{-1}(U) \leq x\} = P\{U \leq F(x)\} = F(x)$$

Eksponenttijakaumaa noudattavan sm:n generointi

- Olkoon $U \sim U(0,1)$
  - seuraus: $1-U \sim U(0,1)$
- Olkoon $Y \sim \text{Exp}(\lambda)$
  - kf $F(x) = P\{Y \leq x\} = 1 - e^{-\lambda x}$ on selvästikin aidosti kasvava
  - kf:n käänteisfunktio on $F^{-1}(y) = -(1/\lambda) \log(1-y)$
- Näin ollen ('kertymäfunktion käännös'-menetelmän mukaan)

$$X = F^{-1}(1-U) = -\frac{1}{\lambda} \log(U) \sim \text{Exp}(\lambda)$$

N(0,1)-jakautuneen sm:n generointi

- Olkoot U_1 ja U_2 **riippumattomia** ja samoin jakautuneita noudattaen $U(0,1)$ -jakaumaa
- Tällöin, ns. Box-Müller-menetelmän mukaan, alla annetut sm:t X_1 ja X_2 ovat myöskin **riippumattomia** ja samoin jakautuneita noudattaen $N(0,1)$ -jakaumaa:

$$X_1 = \sqrt{-2 \log(U_1)} \sin(2\pi U_2) \sim N(0,1)$$

$$X_2 = \sqrt{-2 \log(U_1)} \cos(2\pi U_2) \sim N(0,1)$$

Normaalijakaumaa noudattavan sm:n generointi

- Olkoon $X \sim N(0,1)$
- Uudelleenskaalausmenetelmällä saamme

$$Y = \mu + \sigma X \sim N(\mu, \sigma^2)$$

Sisältö

- Johdanto
- Liikenneprosessin reaalisatioiden tuottaminen
- Satunnaismuuttujan arvonta annetusta jakaumasta
- Tietojen keruu
- Tilastollinen analyysi

Tilastotietojen keruu

- Johdannossa otettiin lähtökohdaksi, että simuloinnin tavoitteena on tarkasteltavan järjestelmän suorituskyvyn arviointi. Simuloimalla siis pyritään arvioimaan jonkin suorituskyvyn liittyvän parametrin arvo α .
  - Tämä parametri voi liittyä joko järjestelmän **transienttiin** käyttäytymiseen tai sitten ns. **tasapainotilaan** (steady state)
  - Esim. 1 ja 2 (transientti käyttäytyminen)
    - k :n ensimmäisen asiakkaan keskimääräinen odotusaika M/M/1-jonossa olettaen, että systeemi on aluksi tyhjä
    - keskimääräinen jononpituus M/M/1-jonossa aikavälillä $[0, T]$ olettaen, että systeemi on aluksi tyhjä
  - Esim. 3 (tasapainotilanne)
    - keskimääräinen odotusaika M/M/1-jonossa tasapainotilanteessa
- Yksittäinen simulointiajo tuottaa yhden havainnon X , joka jollakin lailla kuvaa arvioitavaa parametria
- Tilastollisten päätelmien tekemiseksi tarvitsemme kuitenkin useita havaintoja $X_1, \dots, X_n$ (miehellään IID)

Transienttien piirteiden simulointi (1)

- Esimerkki 1:
  - Tarkastellaan k :n ensimmäisen asiakkaan keskimääräistä odotusaikaa M/M/1-jonossa olettaen, että systeemi on aluksi tyhjä
  - Simulointia jatketaan, kunnes viimeinenkin näistä k asiakasta on saapunut ja päässyt palveluun
  - Yksittäisestä simulointiajosta saatava havainto X on tässä tapauksessa näiden k asiakkaan odotusaikojen W_i keskiarvo ko. simulointiajossa:

$$X = \frac{1}{k} \sum_{i=1}^k W_i$$

- Riippumattomia ja samoin jakautuneita (IID) havaintoja $X_1, \dots, X_n$ voidaan tuottaa ns. 'riippumattomien toistojen' -menetelmällä (independent replications)
  - ts. tekemällä useita samanlaisia mutta toisistaan riippumattomia simulointiajoja (toisistaan riippumattomilla satunnaislukuilla)

Transienttien piirteiden simulointi (2)

- Esimerkki 2:
  - Tarkastellaan keskimääräistä jononpituutta M/M/1-jonossa aikavälillä $[0, T]$ olettaen, että systeemi on aluksi tyhjä
  - Simulointia jatketaan ennalta määrättyyn hetkeen T asti
  - Yksittäisestä simulointiajosta saatava havainto X on tässä tapauksessa jononpituuden $Q(t)$ aikakeskiarvo yli välin $[0, T]$ ko. simulointiajossa:

$$X = \frac{1}{T} \int_0^T Q(t) dt$$

- Huom. Ko. integraali on helposti laskettavissa, koska jononpituus ei muutu tapahtumien välillä
- Riippumattomia ja samoin jakautuneita (IID) havaintoja $X_1, \dots, X_n$ voidaan jälleen tuottaa 'riippumattomien toistojen' -menetelmällä

Tasapainotilaan liittyvien piirteiden simulointi (1)

- Tilastotietojen keruu yksittäisestä simuloinnista tapahtuu periaatteessa samalla tavalla kuin transientteja piirteitä simuloitaessa.
- Simuloinnin alussa on kuitenkin tyypillisesti ns. **lämmittelyvaihe** (warm-up phase), ennen kuin systeemi on likimain tasapainossa, mikä aiheuttaa
  - overheadia = "turhaa simulointia"
  - harhaisuutta estimaattiin
  - tarpeen määrittellä, kuinka pitkä lämmittelyvaihe tarvitaan
- Riippumattomien ja samoin jakautuneiden (IID) havaintojen $X_1, \dots, X_n$ tuottamiseksi (ainakin likimain) on kaksi eri tapaa:
  - riippumattomat toistot (independent replications) ja
  - ns. 'batch means' -menetelmä

37

Tasapainotilaan liittyvien piirteiden simulointi (2)

- **Riippumattomien toistojen menetelmä:**
  - tehdään useita samanlaisia mutta toisistaan riippumattomia simulointiajoja (so. saman systeemin simulointia samasta lähtötilasta mutta toisistaan riippumattomilla satunnaisluvuilla)
  - kussakin ajossa tilastotietojen keruu aloitetaan vasta lämmittelyvaiheen jälkeen (kuten sanottu, oma ongelmansa on tämän lämmittelyvaiheen pituuden määrittäminen)
  - havainnot IID
- **'Batch means' -menetelmä:**
  - yksi (erittäin) pitkä simulointiajo, joka lämmittelyvaiheen jälkeiseltä osalta (keinotekoisesti) jaetaan n :ään yhtä pitkään jaksoon, joita tietojen keruun kannalta käsitellään omina simulointiajoinaan
  - tarvitaan vain yksi lämmittelyvaihe
  - mutta havainnot eivät ole enää täysin riippumattomia (eivät kätkä tarkkaan ottaen täysin samoin jakautuneitakaan)
    - mitä pitempi jakso (eli pienempi n), sitä riippumattomammat havainnot₃₈

Sisältö

- Johdanto
- Liikenneprosessin reaalisatioiden tuottaminen
- Satunnaismuuttujan arvonta annetusta jakaumasta
- Tietojen keruu
- Tilastollinen analyysi

39

Parametrien estimointi

- Kuten edellisessä kohdassa todettiin, simuloinnilla pyritään arvioimaan jonkin suorituskykyyn liittyvän parametrin arvo α
- Yksittäinen simulointiajo tuottaa kyseisestä parametrasta havainnon X_i , joka siis on satunnaismuuttuja
  - Havaintoa X_i sanotaan **harhattomaksi** (unbiased), jos $E[X_i] = \alpha$
- Olet. että havainnot X_i ovat IID keskiarvolla α ja varianssilla σ^2
  - Tällöin **otoskeskiarvo** (sample mean)

$$\bar{X}_n := \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n X_i$$

- on parametrin α **harhaton** ja **tarkentuva** estimaattori, sillä

$$E[\bar{X}_n] = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n E[X_i] = \alpha$$

$$D^2[\bar{X}_n] = \frac{1}{n^2} \sum_{i=1}^n D^2[X_i] = \frac{1}{n} \sigma^2 \rightarrow 0 \quad (\text{kun } n \rightarrow \infty)$$

40

Esimerkki

- Pyrimme arvioimaan simuloimalla 25:n ensimmäisen asiakkaan keskimääräistä odotusaikaa M/M/1-jonossa kuormalla $\rho = 0.9$, kun systeemi hetkellä 0 on tyhjä.
  - Teoreettinen arvo: $\alpha = 2.12$ (ei triviaali)
  - Havainnot X_i kymmenestä simulointiajasta ($n = 10$):
    - 1.05, 6.44, 2.65, 0.80, 1.51, 0.55, 2.28, 2.82, 0.41, 1.31
  - Näin ollen parametrin α piste-estimaatti on

$$\bar{X}_n = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n X_i = \frac{1}{10} (1.05 + 6.44 + \dots + 1.31) = 1.98$$

41

Estimaattorin luottamusväli (1)

- **Määr.** Väliä $(\bar{X}_n - y, \bar{X}_n + y)$ sanotaan parametrin α **luottamusväliksi** (confidence interval) **luottamustasolla** (confidence level) $1 - \beta$, jos

$$P\{|\bar{X}_n - \alpha| \leq y\} = 1 - \beta$$

- Tulkinta: "parametri α kuuluu ko. välille tn:llä $1 - \beta$ "
- Oletetaan sitten, että havainnot X_i , $i = 1, \dots, n$, ovat IID tuntemattomalla keskiarvolla α mutta **tunnetulla** varianssilla σ^2
- Keskeisen raja-arvolauseen mukaan (kts. Luento 5, kalvo 48), ainakin suurilla n :n arvoilla pätee

$$Z := \frac{\bar{X}_n - \alpha}{\sigma / \sqrt{n}} \approx N(0,1)$$

42

Estimaattorin luottamusväli (2)

- Merk. z_p :llä $N(0,1)$ -jakauman p -fraktiilia
  - ts. $P\{Z \leq z_p\} = p$, missä $Z \sim N(0,1)$
  - esim. $\beta = 5\%$ eli $1 - \beta = 95\% \Rightarrow z_{1 - (\beta/2)} = z_{0.975} \approx 1.96 \approx 2.0$
- **Väite.** Parametrin α luottamusväli luottamustasolla $1 - \beta$ on

$$\bar{X}_n \pm z_{1 - \frac{\beta}{2}} \cdot \frac{\sigma}{\sqrt{n}}$$

- **Tod.** Määritelmän mukaan pitää osoittaa, että

$$P\{|\bar{X}_n - \alpha| \leq z_{1 - \frac{\beta}{2}} \cdot \frac{\sigma}{\sqrt{n}}\} = 1 - \beta$$

43

$$P\{|\bar{X}_n - \alpha| \leq y\} = 1 - \beta$$

$$\Leftrightarrow P\left\{\frac{|\bar{X}_n - \alpha|}{\sigma / \sqrt{n}} \leq \frac{y}{\sigma / \sqrt{n}}\right\} = 1 - \beta$$

$$\Leftrightarrow P\left\{\frac{-y}{\sigma / \sqrt{n}} \leq \frac{\bar{X}_n - \alpha}{\sigma / \sqrt{n}} \leq \frac{y}{\sigma / \sqrt{n}}\right\} = 1 - \beta$$

$$\Leftrightarrow \Phi\left(\frac{y}{\sigma / \sqrt{n}}\right) - \Phi\left(\frac{-y}{\sigma / \sqrt{n}}\right) = 1 - \beta \quad [\Phi(x) := P\{Z \leq x\}]$$

$$\Leftrightarrow \Phi\left(\frac{y}{\sigma / \sqrt{n}}\right) - (1 - \Phi\left(\frac{y}{\sigma / \sqrt{n}}\right)) = 1 - \beta \quad [\Phi(-x) = 1 - \Phi(x)]$$

$$\Leftrightarrow \Phi\left(\frac{y}{\sigma / \sqrt{n}}\right) = 1 - \frac{\beta}{2}$$

$$\Leftrightarrow \frac{y}{\sigma / \sqrt{n}} = z_{1 - \frac{\beta}{2}}$$

$$\Leftrightarrow y = z_{1 - \frac{\beta}{2}} \cdot \frac{\sigma}{\sqrt{n}}$$

44

Estimaattorin luottamusväli (3)

- Yleensä odotusarvon α lisäksi myös varianssi σ^2 on tuntematon
- Tällöin se pitää estimoida **otosvarianssista** (sample variance)

$$S_n^2 := \frac{1}{n-1} \sum_{i=1}^n (X_i - \bar{X}_n)^2 = \frac{1}{n-1} (\sum_{i=1}^n X_i^2 - n\bar{X}_n^2)$$

- Voidaan osoittaa, että IID havainnoille otosvarianssi on todellisen varianssin σ^2 harhaton ja tarkentuva estimaattori:

$$E[S_n^2] = \sigma^2$$

$$D^2[S_n^2] \rightarrow 0 \quad (\text{kun } n \rightarrow \infty)$$

45

Estimaattorin luottamusväli (4)

- Oletetaan nyt, että havainnot $X_i, i = 1, \dots, n$, ovat IID noudattaen $N(\alpha, \sigma^2)$ -jakaumaa tuntemattomalla keskiarvolla α ja **tuntemattolla** varianssilla σ^2 . Tällöin voidaan osoittaa, että

$$T := \frac{\bar{X}_n - \alpha}{S_n / \sqrt{n}} \sim \text{Student}(n-1)$$

- Merk. $t_{n-1,p}$:llä Student($n-1$)-jakauman p -fraktiilia
  - ts. $P\{T \leq t_{n-1,p}\} = p$, missä $T \sim \text{Student}(n-1)$
  - esim. 1: $n = 10$ ja $\beta = 5\% \Rightarrow t_{n-1,1-(\beta/2)} = t_{9,0.975} \approx 2.26 \approx 2.3$
  - esim. 2: $n = 100$ ja $\beta = 5\% \Rightarrow t_{n-1,1-(\beta/2)} = t_{99,0.975} \approx 1.98 \approx 2.0$
- Näin ollen otoskeskiarvon luottamusväli luottamustasolla $1-\beta$ on

$$\bar{X}_n \pm t_{n-1,1-\frac{\beta}{2}} \cdot \frac{S_n}{\sqrt{n}}$$

46

Esimerkki (jatkoa)

- Pyrimme arvioimaan simuloimalla 25:n ensimmäisen asiakkaan keskimääräistä odotusaikaa M/M/1-jonossa kuormalla $\rho = 0.9$, kun systeemi hetkellä 0 on tyhjä.
  - Teoreettinen arvo: $\alpha = 2.12$
  - Havainnot X_i kymmenestä simulointiajosta ($n = 10$):
    - 1.05, 6.44, 2.65, 0.80, 1.51, 0.55, 2.28, 2.82, 0.41, 1.31
  - Otoskeskiarvo on 1.98 ja otoshajonta (eli otosvarianssin neliöjuuri) on

$$S_n = \sqrt{\frac{1}{9} ((1.05 - 1.98)^2 + \dots + (1.31 - 1.98)^2)} = 1.78$$

- Näin ollen parametrin α luottamusväli 95%:n luottamustasolla on

$$\bar{X}_n \pm t_{n-1,1-\frac{\beta}{2}} \cdot \frac{S_n}{\sqrt{n}} = 1.98 \pm 2.26 \cdot \frac{1.78}{\sqrt{10}} = 1.98 \pm 1.27 = (0.71, 3.25)$$

47

Havaintoja

- Simulointikokeen tulos tarkentuu (so. piste-estimaatin luottamusväli kapenee), kun
  - simulointitoistojen eli riippumattomien havaintojen lukumäärää n kasvatetaan, tai
  - yksittäisen havainnon varianssia σ^2 pienennetään
    - esim. ajamalla pitempiä yksittäisiä simulointiajoja
    - muilla ns. 'varianssin reduktio' -menetelmillä
- Jos annettuna on haluttu simulointitulosten suhteellinen tarkkuus (so. otoskeskiarvon hajonnan ja odotusarvon välinen suhde), voidaan dynaamisesti päättää, kuinka monta riippumatonta simulointitoistoa on tehtävä ko. tavoitteeseen pääsemiseksi

48

Kirjallisuutta

- I. Mitrani (1982)
  - “Simulation techniques for discrete event systems”
  - Cambridge University Press, Cambridge
- A.M. Law and W. D. Kelton (1982, 1991)
  - “Simulation modeling and analysis”
  - McGraw-Hill, New York